

1 JOHDANTO

1.1 Toissijainen uhriutuminen

Toisesta EU-maasta kotoisin oleva Alex on asunut perheensä kanssa Brysselissä kuusi vuotta. Hänen äitinsä Lydia on käynyt tapaamassa ja hoitamassa perheen 4-vuotiasta tytärtä ja 7-vuotiasta poikaa muutaman kerran vuodessa. 22. maaliskuuta 2016 Lydia on palaamassa takaisin kotiin, kun Brysselin lentokentällä räjähtää pommi. Äiti kuolee terrori-iskussa välittömästi.

Kun Alex kuulee pommista lentokentällä, alkaa painajainen. Hän yrittää epätoivoisesti ottaa yhteyttä äitiin, lentokentälle, poliisiin ja lopulta sairaaloihin. Tilanne Brysselissä on kaaottinen, viranomaisiin ja muihin auttajiin on vaikea saada yhteyttä. Tietoa saa lähinnä median kautta. Kestää neljä päivää ennen kuin perhe saa virallisen vahvistuksen siitä, että Lydia on kuollut terrori-iskun seurauksena.

Kaksi vuotta tapahtuman jälkeen Alex on edelleen vihainen ja hänen toipumisensa äidin väkivaltaisesta kuolemasta on kesken. Alkoholia kuluu liikaa, keskittyminen työtehtäviin ei meinaa sujua. Vertaistuki Brysselin terrori-iskun uhrien läheisten ryhmässä on auttanut. Kukaan muu ei oikein ymmärrä sitä, mitä tunteita ja kokemuksia hän on käynyt läpi. Myös terapiasta on ollut apua, mutta se on jo loppunut.

Vihaa aiheuttaa terroristien toiminnan lisäksi erityisesti se, miten uhrien asiat hoidettiin tai ei hoidettu. Aluksi, kun tietoa olisi tarvinnut kaikkein eniten, sitä ei ollut saatavilla. Viranomaiset perustivat neuvontapuhelimen, mutta se ei toiminut luvattuina aikoina ja oli muutenkin ruuhkautunut. Rikostutkinnasta oli vaikea saada tietoa – tai siitä mitä läheisiltä odotettiin mahdollisen oikeudenkäynnin osalta. Vakuutusyhtiön yhteydenotot olivat Alexin mielestä loukkaavia; yhtiö käsitteli asiaa kuin mitä tahansa vakuutustapahtumaa.

Kaikkein vaikeinta oli kuitenkin kertoa äidin kuolemasta pienille lapsille. Miten tällaisen asian saa puhuttua sanoiksi. Miten hän osaa kertoa asiasta oikealla tavalla niin, että lapset tietävät mitä mummille on tapahtunut, mutta eivät elä elämäänsä pelossa. Hän ei halua lisätä heidän ennakkoluulojaan ulkomaalaistaustaisia ihmisiä kohtaan; onhan hän itsekkin ulkomaalainen vieraassa maassa.

Alexille oli tärkeää saada katsoa lentokentän valvontanauhat, joissa hän näki äitinsä kävelevän terminaalissa juuri ennen pommin räjähtämistä. Se auttoi ymmärtämään, että äiti todellakin oli kuollut iskussa ja kaikki oli käynyt hyvin nopeasti.

Alex on osallistunut kaksi kertaa joka vuosi 11. maaliskuuta pidettävään terrori-iskujen uhrien muistoksi järjestettävän eurooppalaisen merkkipäivän tilaisuuksiin (European Day of Remembrance of Victims of Terrorism), vaikka häntä ärsyttää tilaisuudessa puhuvien poliitikkojen tapa kertoa siitä, mitä kaikkea uhrien ja perheiden hyväksi on tehty. Hänen mielestään todellisuus on kaukana näistä puheista. Uhrin on jätetty pitkälti yksin selvittämään käytännön asioita, asioimaan lukuisissa viranomaisissa ja palveluissa ilman keskitettyä auttajatahoa. Ja välillä myös vailla kunnioittavaa asennetta uhreja ja heidän läheisiään kohtaan. Tuntuu siltä, että viranomaiset eivät jaksa muistaa, että iskun taustalla oli valtion ja poliittisten päättäjien toiminta, minkä seurauksena viattomat ihmiset joutuivat kärsimään.

(Tarinan nimet ja yksityiskohtia on muutettu ja yhdistetty eri tapauksista.)

Rikoksen uhriksi joutumisen vaikutukset eivät jää vain itse rikostapahtumaan. Seuraukset voivat jatkua hyvinkin pitkään rikoksen jälkeen ja seurausten vaikutukset koskettavat useita henkilöitä. Kriminologiassa on jo pitkään ollut käytössä käsite ”toissijainen uhriutumisen” (secondary victimization), millä on kuvattu erilaisia prosesseja, joissa uhriksi joutumisen seuraukset pahenevat rikostapahtuman käsittelyn johdosta. Ilmeisesti ajatuksen on tuonut uhritutkimukseen ensimmäisen kerran Martin Symonds vuonna 1980. Hän käytti tuolloin käsitettä ”second injury”.

Rachel Conrad (2010) on jakanut toissijaisen uhriutumisen kolmeen eri kategoriaan. Ensimmäisessä kyse on tilanteista, joissa uhriksi joutuu varsinaisen rikoksen kohteen lisäksi hänen kauttaan joku toinen taho, esimerkiksi sukulainen. Toisessa kategoriassa ovat tilanteet, joissa uhrin joutuvat rikosasian käsittelyn vuoksi läpikäymään sellaisia prosesseja, jotka aiheuttavat heille lisää kärsimystä. Näissä tilanteissa kyse on usein seksuaalirikosten uhreista, mutta myös muista rikosuhreista. Kolmanteen ryhmään luetaan tilanteet, joissa sosiaaliset reaktiot vaikuttavat vahingoittavasti uhrin identiteettiin.

Tässä kirjoituksessa keskityn edellä mainitun jaottelun toiseen kategoriaan ja erityisesti niihin kysymyksiin, miten rikosprosessi ja oikeusjärjestelmä itsessään vaikuttavat kielteisellä tavalla aikuisen uhrin selviytymiseen ja hyvinvointiin.

Helinä Häkkänen-Nyholm on tuoreessa artikkelissaan *Oikeusprosessiin liittyvä stressi ja reaktiiviset häiriöt* (2017) kuvannut sitä, mitä kielteisiä vaikutuksia oikeusprosessilla voi olla ihmisen terveyteen ja hyvinvointiin: ”*Kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa on esitetty käytettäväksi käsitettä forensinen tai oikeudellinen stressihäiriö viitattaessa oikeusprosessin aiheuttamaan stressiin ja siihen liittyviin oireisiin kuten univaikeuksiin, pakonomaisiin ajatuksiin ja oikeusprosessiin liittyvien asioiden välttämiskäyttäytymiseen.*”

On tärkeää, että aihetta tutkitaan myös kansallisesti, koska jokaisen maan oikeusjärjestelmissä on omia erityisiä piirteitä ja eroavaisuuksia viranomaisten tehtävissä.

1.2 Käytännön kehittämistyö

Toissijaista uhriutumista on pohdittu paljon uhrien aseman käytännön kehittämässä ja se on johtanut sekä lainsäädännön että käytänteiden kehittymiseen. Euroopan unionissa säädetyin ns. rikosuhridirektiivin¹ yhtenä keskeisenä tavoitteena on nimenomaan ehkäistä uhrin toissijaista uhriutumista. Direktiivin johdanto-osuuden kohdassa 9 todetaan: ”*Rikosten uhreja olisi suojeltava toissijaiselta ja toistuvulta uhriksi joutumiselta, pelottelulta ja kostotoimilta, ja heidän olisi saatava toipumistaan varten tarvittava tuki sekä riittävät oikeussuojakeinot.*”

Koska tietoisuus oikeusjärjestelmän vaikutuksista uhrin hyvinvointiin ja säädöspohjamme toissijaisen uhriutumisen ehkäisemiseksi on kehittynyt viime vuosina, on tärkeää, että kaikki eri rikosprosessiin osallistuvat yhteiskunnalliset toimijat ovat tietoisia toissijaisen uhriutumisen käsitteestä. Näin he voivat omalla toiminnallaan ehkäistä prosessista uhrille aiheutuvia kielteisiä seurauksia. Lainsäädäntö antaa tähän hyvän pohjan, mutta se yksistään ei riitä. Tarvitaan käytännön toimenpiteitä kuten ohjeita ja linjauksia sekä koulutusta ja muuta osaamisen kehittämistä.

Suomessa rikosuhridirektiivin toimeenpano on valmis lainsäädäntömuutosten osalta, mutta käytännön toimenpiteiden kehittäminen on vielä kesken. Tätä työtä varten oikeusministeriö asetti vuonna 2017 työryhmän², jonka tehtävänä oli kehittää rikoksen uhrin tarpeet huomioivia hyviä käytäntöjä. Aihe on siis hyvinkin ajankohtainen suomalaisen oikeusjärjestelmän kehittämistyössä.

Kansalaisjärjestöt ovat olleet keskeisessä asemassa rikoksen uhrien aseman kehittämässä niin Suomessa kuin monissa muissakin maissa, koska iso osa uhrien tukipalveluista on järjestöjen tuottamia. Suomessa uhrien yleisistä tukipalveluista vastaa valtakunnallisesti toimiva Rikosuhripäivystys (RIKU). Lisäksi lukuisat järjestöt tarjoavat erityistukipalveluita kohdennetuille uhriryhmille, usein alueellisesti tai paikallisesti. Tämän kirjoituksen taustalla on Rikosuhripäivystyksen vahva käytännön tuntemus uhrien käytännön tilanteista ja oikeudellisesta asemasta. RIKU on monella tapaa osallistunut uhrien aseman kehittämistyöhön sekä käytännön tasolla että lainsäädännön uudistamisen osalta. Viime vuosina tätä toimintaa on vahvasti ohjannut uhridirektiivin toimeenpano.

¹ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (2012/29/EU) rikoksen uhrien oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista

² Oikeusministeriön 15.3.2017 asettaman työryhmän tehtävänä oli edistää rikoksen uhrin tarpeet huomioon ottavia hyviä käytäntöjä rikosprosessissa. Työryhmän raportti julkaistiin 31.10.18: Uhri rikosprosessissa - ehdotus hyvistä menettelytavoista uhrien tarpeiden huomioon ottamiseksi. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 44/2018.

2 TOISSIJAISEN UHRIUTUMISEN TUTKIMINEN

Artikkelihaku tätä tehtävä varten tehtiin käyttämällä hakusanoja ”secondary victimization” sekä suomeksi ”toissijainen uhriutumisen”. Englanninkielisellä haulla löytyikin runsaasti aineistoa, suomeksi sen sijaan vain joitain ammattikorkeakouluihin tehtyjä opinnäytetöitä. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö toissijaiseen uhriutumiseen liittyviä uhrien kokemuksia olisi tutkittu myös Suomessa. Ilmiöstä on käytetty erilaisia termejä tai uhrien oikeusjärjestelmää koskevia kokemuksia ei ole suoraan määritelty nimenomaan toissijaiseksi tai sekundäärikseksi uhriutumiseksi tai niissä on enemmänkin tutkittu uhrien näkemyksiä oikeusprosessista.

Kirjallisuushaun perusteella valikoitui tarkempaan tarkasteluun kolme kysymyksen nähten keskeistä artikkelia. Artikkeleiden valinta on perustunut siihen, että niistä löytyy tietoa siitä, miten aihetta on tutkittu, mitä pitäisi vielä tutkia ja mitä käytännön johtopäätöksiä oikeusjärjestelmän kehittämiseksi voidaan tutkimustulosten perusteella tehdä. Kolmen erilaisen tutkimuksen esittely valottaa sitä, miten tällaista ilmiötä ylipäättään voidaan tutkia, kun syy-seuraussuhteen osoittaminen on vaikeaa. Tavoite on kuitenkin ollut myös pragmaattinen sen suhteen, mitä käytännön hyötyä tutkimuksista on saatavilla suhteessa kehittämistarpeisiin Suomessa.

Artikkeleissa tuodaan esille myös muiden kuin seksuaalirikosten uhrien kokemuksia oikeusjärjestelmästä. Yleisesti toissijaista uhriutumista koskevat tutkimukset ovat keskittyneet nimenomaan seksuaalirikoksiin tai lähisuuhdeväkivaltaan. Erityisen vähän tutkimusta on tehty muista kuin väkivaltarikoksista.

Kolme valittua artikkelia on aluksi esitelty niiden tutkimuskysymyksen, kohteen ja menetelmien osalta. Valitut tutkimustavat ovat erilaisia, toisiaan kuitenkin täydentäviä. Toissijaista uhriutumista onkin tutkittu hyvin erilaisista lähtökohdista ja erilaisin menetelmin. Etenkin ensimmäisen artikkelin vahvuutena on sen menetelmä, mikä tuo uskoa siihen, että tutkimuksellisesti hankalaa aihetta on mahdollista tutkia laadukkaita menetelmin.

Artikkeleissa esiteltyjä tuloksia rikosprosessin eri vaiheiden näkökulmasta on käyty läpi luvussa 3, jossa tulokset integroidaan myös muuhun aiheeseen liittyvään tutkimuskirjallisuuteen.

2.1 Miten rikoksen uhrin kohtelu oikeusjärjestelmässä vaikuttaa heidän selviytymiseensä?

Wemmers (2013) käsittelee sitä, miten seurantatutkimuksella voidaan arvioida, kuinka paljon uhrien hyvä kohtelu oikeusjärjestelmässä vaikuttaa heidän selviytymiseensä, kun mittarina on käytetty post-traumaattisen stressireaktion (PTSD) mukaisia oireita. Lähtökohtana on väite siitä, että vaikka toissijaisen uhriutumisen käsite on ollut yleisesti käytössä uhritutkimuksessa jo vuosikymmeniä, ei järjestelmän vaikutuksia uhriin ole riittävästi tutkittu ja empiirisissä tutkimuksissa on paljon ongelmia. Tutkitut rikoksen uhrin olivat joutuneet erilaisten rikosten uhreiksi eli fokuksena ei ollut vain joku tietty rikostyyppi.

Tämän Kanadassa toteutetun tutkimuksen ydinkysymys oli arvioida sitä, miten uhrin oikeudenmukainen (fair) kohtelu vaikuttaa hänen selviytymiseensä prosessista (recovery).

Tutkimukseen ensimmäiseen jo ennen ensimmäistä oikeudenkäyntiä tehtyyn puhelinhaastatteluun osallistui 188 eri rikosten uhria. Nämä haastattelut tehtiin siinä vaiheessa, kun syyttäjä oli saanut rikostutkinnan syyteharkintavaiheessa poliisilta. Toinen haastattelu tehtiin kuusi kuukautta ensimmäisen jälkeen ja siihen osallistui 143 henkilöä eli 76 % jo kerran haastatelluista.

Toiseen haastatteluun osallistuneista 60 % oli naisia, 67 % rikoksista oli väkivaltarikoksia ja 33 % omaisuusrikoksia. Molempiin haastatteluihin osallistuneista 37 %:lla oli fyysisiä vammoja, iso osa uhreista (47 %) koki saaneensa vakavia haittoja tapahtuneesta ja 57 % oli pelännyt loukkaantuvansa vakavasti tai kuolevansa rikostapahtuman seurauksena. Noin neljännes uhreista ei pystynyt työskentelemään rikoksen johdosta. Suurin osa (60 %) tunsi rikoksen tekijän. Näissä tapauksissa 44 %:ssa tekijä oli perheenjäsen.

Oikeusjärjestelmää arvioitiin viidellä eri kysymyksellä, joita uhrien pyydettiin arvioivan skaalalla 1-5 (1=erittäin epäoikeudenmukainen, 5=erittäin oikeudenmukainen). Kysymykset koskivat a) kunnioittavaa kohtelua yleisesti koko prosessissa, b) näkemysten huomioon ottamista poliisissa, c) poliisin keräämien tietojen paikansäilytystä, d) poliisin rehellisyyttä ja e) koko prosessin oikeudenmukaisuutta/laatua.

Riippuvana muuttuja käytettiin uhrin traumatasa. Mittarina oli validoitu MPSSS-mittari³ (Modified Post-traumatic Stress Symptom Scale), jossa henkilö itse arvioi omia PTSD-oireitaan. Taustamuuttujina tutkimuksessa käytettiin uhrin ikää ja sukupuolta.

³ Tässä itsearvioinnin menetelmässä mitataan PTSD-oireiden toistuvuutta ja vakavuutta pidemmällä aikajaksolla. Toistuvuuden osalta pistehajonta on 0 ja 51 välillä, oireiden vakavuuden osalta 0 ja 68 välillä, jolloin kokonaispistemäärä voi olla enimmillään 119. Itsearvioinneissa raja-arvona pidetään 46 pistettä ja kliinisissä arvioinneissa 71 pistettä. Tätä suuremman pistemäärän saavia pidetään PTSD-positiivisina. Esimerkki menetelmässä käytetyistä kysymyksistä: "Onko sinulla ollut toistuvasti pahoja unia tai painajaisunia? Mistä aiheista?" Vastaajia pyydetään arvioimaan valitulla skaalalla kuinka usein näitä on esiintynyt ja kuinka järkyttäviä ne ovat olleet.

Menetelmän arvoa nostaa se, että tutkittavien hyvinvointia on arvioitu myös objektiivisin kriteerein, kun usein vastaavissa tutkimuksissa lähtökohtana on pelkästään haastattelujen avulla kerätty uhrien subjektiivinen kokemus siitä, miten prosessi on heihin vaikuttanut. Etuna on myös se, että haastattelut eivät ole kohdistuneet vain yhteen ajankohtaan vaan ne on toistettu puolen vuoden kuluttua. Tutkimuksesta kuitenkin puuttuvat esimerkiksi kontrolliryhmät.

Ensimmäisen haastattelun ja toisen haastattelun välillä suurimmalla osalla uhreista MPSSS-mittarilla mitatut PTSD-arvot olivat pudonneet tuon kuuden kuukauden aikana. Suurin osa uhreista myös koki, että heitä oli kohdeltu oikeusjärjestelmässä oikeudenmukaisesti. Merkittävää oli se, että uhrin kokemuksella prosessin oikeudenmukaisuudesta oli suuri korrelaatio PTSD-oireiden kanssa.

Tutkijat jakoivat haastatellut henkilöt kahteen ryhmään sen mukaan, miten oikeudenmukaisena he olivat kokeneet oikeusjärjestelmän Likertin skaalalla (1-5) tehtyjen vastausten perusteella. 66 uhria kuului ryhmään, jotka kokivat järjestelmän epäoikeudenmukaiseksi, ja 75 ryhmään, jotka kokivat sen oikeudenmukaiseksi. Tässä kuten muualla tutkimusta uhrien ikä ja sukupuoli vakioitiin, siten etteivät ne vaikuttaneet tutkimustulokseen. Tuloksista voitiin tehdä myös sellainen johtopäätös, että rikostyyppillä tai rikoksesta annetulla tuomiolla ei ollut vaikutusta uhrin PTSD-oireiden vakavuuteen.

Myös ne uhrin, jotka kokivat epäoikeudenmukaisuutta, saivat tutkimuksen myöhemmässä vaiheessa jonkin verran paremmat PTSD-arvot, mutta ne olivat edelleen selkeästi huonommat kuin toisella ryhmällä. Analyysissä otettiin huomioon mahdollisesti saatu hoito, eikä tällä havaittu olleen merkittävää vaikutusta tuloksiin.

Tutkimuksen johtopäätös on, että se miten uhreja oikeusprosessin aikana kohdellaan, vaikuttaa heidän selviytymiseensä mitattuna PTSD-oireilla. Nyt tehdyn tutkimuksen ja aiempien tutkimusten valossa tuloksena esitetään myös se, että juuri poliisin kohtelulla on kaikkein suurin merkitys uhrin hyvinvoinnille.

Myös toisenlaisia tulkintamahdollisuuksia korrelaatiosta nostetaan esille. Voisivatko PTSD-oireet tehdä uhrin herkemmiksi sille, miten heitä kohdellaan järjestelmässä? Tai voisivatko PTSD-oireista kärsivät uhrin käyttäytyä siten, että se vaikuttaa oikeusviranomaisten toimintatapaan? Nämä ovat toki mahdollisia selityksiä joissain tapauksissa, mutta tuskin riittävät selittämään tuloksia laajemmalti.

Tutkimuksen keskusteluosiossa nousee myös vahvasti esille uhrin tarve saada luotettavaa tietoa tulevasta prosessista, jotta hän pystyy hallitsemaan epävarmuuden tilaansa. Uhrin nojaavat paljon oikeusjärjestelmän eri toimijoihin saadakseen vahvistusta sille, että heitä kohdellaan oikeudenmukaisesti. Mikäli he eivät järjestelmän toimijoilta saa vahvistusta sille, että heitä kohdellaan oikeudenmukaisesti, jäävät stressitasotkin korkeiksi. Voidaankin hyvällä syyllä kysyä, miten epäoikeudenmukaisuuden kokemuksen saaneet uhrin toimivat seuraavan kerran joutuessaan rikoksen uhriksi, nouseeko kynnys rikosilmoituksen tekemiselle?

2.2 Henkirikoksen uhrien toissijainen uhriutuminen

Gekoski, Adler ja Gray (2013) nostavat esille yhden suomalaisessakin todellisuudessa aivan liian vähälle huomiolle jääneen uhriryhmän: henkirikoksen uhrien läheiset. Laadullisessa puolistrukturoiduin haastatteluin toteutetussa tutkimuksessa tärkeimmät tutkimuskysymykset olivat: 1) Miten henkirikoksen uhrien läheiset (co-victims) kokevat oikeusjärjestelmän aiheuttamaa toissijaista uhriutumista Englannin ja Walesin alueella sekä 2) mitä suosituksia voidaan näiden kokemusten pohjalta tehdä? Tutkimuksen yhtenä vahvuutena on se, että se esittää monipuolisesti konkreettisia parannusehdotuksia.

Henkirikoksen uhrien läheisten asema on monella tapaa haastava. Joskus heitä pidetään ”toissijaisina uhreina” (secondary victim), vaikka todellisuudessa rikos koskettaa heitä yhtä raskaasti kuin monia rikoksen uhreja itseään. Omaisten asema onkin onneksi tunnustettu EU:n rikosuhridirektiivissä (2 artikla), jossa uhrilla tarkoitetaan myös *”sellaisen henkilön, jonka kuolema on välitön seuraus rikoksesta, perheenjäseniä, joille on aiheutunut vahinkoa kyseisen henkilön kuoleman johdosta”*. Perheenjäsenellä puolestaan tarkoitetaan *”uhrin puolisoa, uhrin kanssa sitoutuneessa intiimissä suhteessa vakituisesti ja jatkuvasti yhteistaloudessa elävää henkilöä, sukulaisia suoraan etenevässä tai takenevässä polvessa, sisarusia ja huollettavia”*. Käytännön työssä on tullut ilmi, että Suomessa perheenjäsenen oikeudet eivät kuitenkaan aina toteudu samalla tasolla kuin rikoksen uhrien, vaikka direktiivissä näin säädetään.

Henkirikoksen uhrin läheisen reaktiot ovat hyvin samankaltaisia kuin muiden rikosuhrien. Heidän tilannettaan on kuvattu myös eräänlaiseksi ”monimutkaiseksi suremiseksi”, koska läheisen menettäminen henkirikoksen johdosta tuo niin monenlaisia tuntemuksia ja samaan aikaan joutuu tekemisiin vaikeasti hahmotettavien oikeus- ja palvelujärjestelmien kanssa. Epäoikeudenmukaisuuden sekä vihan ja koston tuntemukset voivat omalta osaltaan vaikeuttaa muutenkin pitkään kestävästä toipumisesta. Joissain tapauksissa myös median toiminta voi lisätä läheisten taakkaa. Tämä kaikki myös altistaa uhrien läheiset toissijaisen uhriutumisen kokemuksille.

Henkirikoksen uhrien läheisten toissijaista uhriutumista ei ole tutkittu kovinkaan paljon. Tiedossa on ainakin yksi laajempi perheenjäsenille Englannin ja Walesin alueella tehty kyselyihin perustuva selvitys (Casey, 2011). Raportti tuo esille ne laajat psyykkiset, fyysiset ja taloudelliset haitat, mitä läheisen henkirikos aiheuttaa. Tätä selvitystä varten kerättiin kyselyvastaukset yli 400 perheenjäseneltä ja tavattiin myös henkilökohtaisesti useita perheenjäseniä. Raportti sisältää myös suosituksia käytännön toiminnan kehittämiseksi.

Suomessa henkirikoksen uhrien läheisten asemaa ja palveluita on tutkinut muun muassa Soili Poijula, jonka tutkimus *Henkirikosuhrien perheenjäsenten selviytyminen, mielenterveys ja kokemus tuesta ja palveluista* (2010) käsittelee toissijaisen uhriutumisen kokemuksia myös oikeusjärjestelmän toiminnan osalta. Tutki-

mus käsittelee laajemmin koko palvelu- ja tukijärjestelmää. Tutkimuksesta nousee esille tyypillisiä tyytymättömyyden kohteita kuten rikostutkintaa ja oikeusprosessia koskevan tiedottamisen puutteellisuus, oikeudenkäynnissä esille nousevat ongelmat sekä Valtiokonttorin toiminta rikosvahinkokorvausten osalta.

Gekoskin, Adlerin ja Grayn (2013) tekemän tutkimuksen tavoitteena oli saada syvällisempää tietoa nimenomaan oikeusjärjestelmän vaikutuksista perheenjäsenten selviytymiseen ja sen vuoksi valittiin laadullinen tutkimusmenetelmä. Tarkoituksena oli hyväksyvällä ja kunnioittavalla lähestymisotteella dokumentoida perheenjäsenten kokema toissijainen uhriutumisen heidän todellisuutenaan. Menetelmänä käytettiin puolistrukturoitua haastattelua, josta käytetään lyhennettä IPA (interpretative phenomenological analysis). Sen tarkoituksena on antaa näkökulmia siihen, miten henkilö tietyssä kontekstissa antaa selityksiä tutkittaville ilmiöille.

Haasteltaviksi valikoitui 14 naista. Tarkoituksena ei ollut valita tutkimukseen vain naisia, mutta yksikään mies ei osoittanut kiinnostustaan osallistua. Tapauksissa henkirikoksesta oli kulunut 2 vuodesta 26 vuoteen. Mukana oli enimmäkseen äitejä, mutta myös jokunen sisar, kumppani, tytär ja ystävä. Iältään he olivat 40–89-vuotiaita.

Yhteenvedon tutkimukseen osallistuneiden osalta todetaan, että osallistujat olivat kokeneet lukuisia toissijaisen uhriutumisen kokemuksia, jotka jättivät heidät viihäisiksi, voimattomiksi, sivuutetuiksi ja ilman tarvittavaa tukea. Tämän tutkimuksen jälkeen Britanniassa on tehty useita uudistuksia, jotka ovat puuttuneet tutkimuksessa esille nousseisiin epäkohtiin. EU:n jäsenvaltioiden lainsäädäntöä ja käytäntöjä on parantanut myös EU:n rikosuhridirektiivi, joka sisältää useita parannuksia tutkimuksessa esitettyihin rikoksen uhrin tai hänen läheisensä asemassa yleisesti esiintyviin puutteisiin.

2.3 Katsaus toissijaista uhriutumista käsitteleviin tutkimuksiin

Parsons ja Berg (2010) esittelevät tutkimustietoa siitä, miten oikeusjärjestelmä rikosasioissa vaikuttaa aikuisten rikosuhrien mielenterveyteen. Katsaus on hyödyllinen, koska sen avulla saa kokonaiskuvan siitä, minkälaista tutkimusta aiheesta on tehty ja mitä tuloksia niistä on saatu. Lisäksi artikkelin johtopäätöksissä esitetään yhteenvedo siitä, onko tutkimukset tehty riittävän hyvällä metodologialla, onko tietoa riittävästi saatavilla ja mistä sitä tarvitaan lisää. Vaikka koonnissa pääpaino on Yhdysvaltojen tilanteessa, viitataan siinä myös muun muassa Britanniassa ja Kanadassa tehtyihin tutkimuksiin.

Parsons ja Berg tuovat esille myös arvioita siitä, miten uhrien tukipalvelut, uhrien lausunnot oikeudenkäynnissä (victim impact statement) ja restoratiivinen⁴ oikeus mahdollisesti vaikuttavat toissijaiseen uhriutumiseen. Uhrien tukipalveluilla näyttäisi olevan myönteinen vaikutus uhrien asemaan ja hyvinvointiin, mutta aihetta tulisi tutkia enemmän. Uhrien lausunnoilla on joidenkin tutkimusten mukaan positiivinen vaikutus, mutta toisaalta pitkittäistutkimusten perusteella tällaista vaikutusta ei ollut. Restoratiivisen oikeuden kuten sovittelun osalta todetaan, että tutkimusta sen vaikutuksista uhrien mielenterveyteen ei ole. Tästä syystä aihetta olisikin tarpeen tutkia lisää.

Vaikka Parsonsin ja Bergin läpikäymät tutkimustulokset vahvasti viittaavat toissijaisen uhriutumisen laajaan esiintyvyyteen, on joukossa myös tutkimuksia, jotka eivät tällaiseen johtopäätökseen päädy. Johtopäätösten tekeminen tehtyjen tutkimusten perusteella on epävarmaa myös sen vuoksi, että lähes kaikkiin tutkimuksiin liittyy metodologisia haasteita. Suurimpana puutteena on se, että niissä ei ole käytetty kontrolliryhmiä. On haasteellista arvioida esimerkiksi sitä, miten rikosilmoituksen tekemiseen vaikuttavat taustatekijät ovat voineet vaikuttaa uhrien kokemuksiin oikeusjärjestelmästä. Selkeitä johtopäätöksiä oikeusjärjestelmän vaikutuksista uhrien mielenterveyteen on siis vaikea tehdä.

3 TOISSIJAINEN UHRIUTUMINEN OIKEUSPROSESSIN ERI VAIHEISSA

Tässä luvussa käydään läpi edellä esiteltyjen sekä joidenkin suomalaisten uhrien kokemuksia käsittelevien tutkimusten tuloksia teemoittain rikosprosessin eri vaiheiden sekä tiettyjen erityiskysymysten kannalta ja arvioidu sitä, mitä mahdollisia johtopäätöksiä näistä voi vetää yleisemmin ja erityisesti suomalaisen järjestelmän kannalta.

3.1 Poliisin toiminta

Parsons ja Berg (2010) toteavat, että vaikka suurin osa toissijaisen uhriutumisen kokemuksista liittyy kokeuksiin oikeussalissa, useimmille uhreille poliisi on ensimmäinen ja usein myös ainoa kontaktipinta oikeusjärjestelmään. Siksi poliisilla on erityinen vastuu uhrien tarpeisiin vastaamiseksi ja asettaa myös erityisen veloitteen toimia uhrien parhaaksi.

⁴ Restoratiivisen oikeuden tavoitteena on korjata vääryys ja vähentää osapuolille aiheutunutta mielipahaa. Keskeisiä arvoja ovat kunnioittava vuoropuhelu, vastuunotto, hyvitys, armo, moraalinen oppiminen, tekijän hyväksyminen yhteisön jäseneksi ja uusien haitallisten tekojen ehkäisy. Restoratiivisen oikeuden keskeinen työmuoto on sovittelu.

Lukuisat tutkimukset kertovatkin uhrien kohteluun liittyvistä ongelmista juuri poliisissa. Parsons ja Berg nostavat esille toisenlaisena huolenaiheena sen, että esitutkintaviranomaisten päätöksiin keskeyttää rikosten tutkinta vaikuttavat monet rikokseen liittymättömät tekijät. Tällaisia ovat muun muassa uhrin ahdingon taso, heidän ikänsä, etninen taustansa, sosioekonominen asemansa sekä päihteiden käytön historiansa.

Myös Wemmersin (2013) artikkelissa poliisin rooli korostuu. Tutkimuksen tulokset poliisin merkityksen osalta korreloivat aiempien tutkimustulosten kanssa. Rikoksen uhrille on tärkeää, että hän saa riittävästi tietoa ja hän kokee vuorovaikutustilanteissa tulleen kohdelluksi reilusti. Wemmersin tuloksiin on voinut jonkin verran vaikuttaa se, että artikkelissa kuvatus tutkimuksen kohderyhmänä olivat sellaiset rikoksen uhrin, joiden rikosasia oli edennyt poliisilta syyttäjälle. Kohderyhmään ei siis kuulunut niitä henkilöitä, joiden asiassa tutkinta keskeytettiin tai tehtiin esimerkiksi syyttämättäjäättämispäätös. Tämä rajaus on tärkeä huomioida, kun uhrien kokemuksia arvioidaan, koska eri syistä tapahtuva rikosprosessin keskeytyminen voi olla syy, joka merkittäväällä tavalla vähentää rikoksen uhrin luottamusta järjestelmään ja sen toimijoihin.

Gekoskin ym. (2013) artikkelissa kerrotaan, miten Englannin ja Walesin alueella henkirikoksen uhrin läheiselle (co-victim) nimetään poliisissa oma ”perheyhteyshenkilö” (family liaison officer eli FLO). FLO:n pääasiallinen tehtävä on luoda kiinteä yhteys perheen ja tutkintaryhmän välille. Lisäksi heidän tulee tarjota perheille tukea ja tietoa, ohjata heidät tukipalveluihin sekä kerätä perheeltä tietoa tutkinnan helpottamiseksi. Järjestelmä sinänsä on varsin kannatettava, koska tiedon saaminen ja säännöllinen yhteydenpito tunnetusti helpottavat uhrin läheisten tilannetta.

Kysyttäessä poliisin toiminnasta yleisesti kymmenen neljästätoista haastatellusta henkilöstä oli kokenut toissijaista uhriutumista tai tyytymättömyyttä poliisin toimintaa kohtaan. Nämä kielteiset kokemukset liittyivät ennen kaikkea tiedon saannin puutteisiin rikostutkinnan aikana sekä epäsensitiiviseen käyttäytymiseen koskien esimerkiksi syyttävään sävyyn tehtyjä kuulusteluja tai tahdittomia uhria koskevia huomautuksia.

Hyvästä lähtökohdasta huolimatta myös yli puolet niistä haastatelluista, joille oli nimetty oma FLO, oli kokenut jonkinasteista tyytymättömyyttä oman yhdyshenkilönsä toimintaa kohtaan. Heitä kuvailtiin muun muassa kokemattomiksi, hyödyttömiksi, epäkohteliaiksi ja defensiivisiksi. Esille nousi myös palaute siitä, että sovitusta ajoista ei pidetty kiinni tai että yhteys katkaistiin täysin heti oikeudenkäynnin jälkeen. Vaikka yhteydenpitoa varten oli siis luotu uhrilähtöinen järjestelmä, nousivat yksittäisten poliisien toimintatavat esille uhrien kokemuksissa.

Suomessa uhrien näkemyksiä poliisin toiminnasta on tutkittu muun muassa Honkatukian tutkimuksessa *Uhrin rikosprosessissa – haavoittuvuus, palvelut ja kohtelu* (2011) sekä Kainulaisen ja Saarikkomäen tutkimuksessa *Rikosprosessi väkivaltarikosten uhrien näkökulmasta* (2014). Honkatukian tutkimukseen vastanneista, tukipalveluihin yhteyttä ottaneista asiakkaista, joihin kohdistunut rikos oli tullut poliisin tietoon, suurin osa

oli tyytyväisiä poliisiin (tyytyväisiä oli 59 %, tyytymättömiä 41 %). Tyytymättömyyden syynä oli useimmiten kokemus siitä, että poliisi kohteli uhria vähättelevästi ja nöyryyttävästi. Tyytymättöimpiä olivat seksuaalirikosten uhrin.

Kainulaisen ja Saarikkomäen tutkimus ei pitänyt sisällään seksuaalirikoksen uhreja. Tutkimus kohdennettiin väkivaltarikosten uhreille: pahoinpitelyn, törkeän pahoinpitelyn tai lievän pahoinpitelyn sekä henkirikoksen yrityksen uhreille. Tutkimukseen vastanneista uhreista suurin osa oli sitä mieltä, että poliisi antoi heille riittävästi aikaa kertoa pahoinpitelystä ja että poliisi oli aidosti kiinnostunut heistä. Uhrit luonnehtivat kokemuksiaan poliisin käyttäytymisestä asialliseksi, ammattitaitoiseksi, kohteliaaksi ja avuliaaksi. Vastanneista suurin osa oli myös sitä mieltä, että poliisi oli aikaansaava, aidosti kiinnostunut, hienotunteinen ja tasapuolinen. Enemmän tyytymättömyyttä esiintyi tiedonsaannin osalta; tyytymättömien määrä lähenteli puolta vastanneista. Kaikkein vähiten tyytyväisiä oltiin turvallisuuteen liittyvissä kysymyksissä. Vain hieman alle kolmasosa vastanneista oli tyytyväisiä poliisin kykyyn huolehtia uhrin turvallisuudesta, kun taas melkein joka toinen oli tyytymätön. Tutkimuksessa nousee myös esille se, että kaikki suullisesti saadut tiedot eivät välttämättä pysy rikoksen aiheuttaman järkytyksen takia muistissa.

Esitutkintaviranomainen on siis monella tapaa avainasemassa uhrille tiedottamisen, hänen suojelemisensa sekä kunnioittavan kohtelun toteutumisen kannalta. Yleisesti voidaan todeta, että poliisin toiminnalla on erittäin suuri merkitys sille, miten uhri kokee tulleen kohdelluksi oikeusjärjestelmän taholta, mutta tyytyväisyys voi vaihdella paljonkin eri tilanteissa ja toimenpiteissä sekä rikostyyppin perusteella. Kaikki nämä asiat ovat keskeisiä rikosuhridirektiivin käytännön toimeenpanossa ja direktiivin kansallisessa toimeenpanossa tehtiin useita muutoksia esitutkintalakiin. Käytänteiden toimeenpanossa tiedetään edelleen olevan paljon kehitettävää ja asiaa on Suomen osalta selvitetty kattavasti oikeusministeriön ns. hyvien käytäntöjen työryhmän loppuraportissa *Uhri rikosprosessissa – ehdotus hyvistä menettelytavoista uhrien tarpeiden huomioinniksi* (2018).

3.2 Kuolemansyyntutkimus

Gekoski ym. (2013) ovat selvittäneet myös kuolemansyyntutkimukseen liittyviä uhrien kokemuksia. Vähän yli puolet haastatelluista koki jonkinasteista toissijaista uhriutumista kuolemansyyntutkijan toimesta. Suomessa kuolemansyyn tutkinnasta vastaa poliisi, joten järjestelmä on jonkin verran erilainen kuin Britanniassa, jossa kuolemansyyntutkija on erillinen viranomainen (coroner). Joitain yhtäläisyyksiä voitaneen kuitenkin vetää toissijaista uhriutumista aiheuttavista tekijöistä.

Kielteisenä kokemuksena uhrien läheiset pitivät sitä, että joissain tapauksissa heidän ei tutkinnallisista syistä sallittu nähdä kuolleen omaisen ruumista tai koskea siihen tai heitä ei riittävän hyvin valmisteltu esi-

merkiksi pahoin vaurioituneen ruumiin näkemiseen. Merkittävänä ongelmana oli tässäkin tapauksessa tiedonsaannin puute. Aina läheiset eivät edes saaneet tietoa siitä, että kuolemansyyn tutkinta oli tehty, mikä loi ulkopuolisuuden kokemusta läheisen kuolemaan. Omaiset olisivat pitäneet tärkeänä sitä, että heillä olisi ollut päätäntäoikeus siitä, millä tavalla he näkevät ja mahdollisesti pääsevät koskemaan rakkaansa ruumista.

3.3 Syyttäjän toiminta

Gekoskin ym. (2013) tutkimukseen haastatelluista henkilöistä monet olivat ajatelleet etukäteen, että syyttäjä toimii oikeudessa uhrin tai uhrin perheen puolesta. Heitä järkytti se, että heillä oli hyvin vähän kanssakäymistä syyttäjän kanssa tai että he eivät saaneet mitään erityistä tietoa oikeudenkäynnin kulkuun liittyen. Haasteltavat nostivat myös esille tilanteet, joissa syyttäjä ja puolustuksen asianajaja pääkäsittelyn yhteydessä keskustelivat ja naureskelivat keskenään. Suomessa ei ole tehty vastaavanlaista tutkimusta, mutta kokemukseräisiä huomioita on esitetty myös meillä siitä, että oikeudenkäynnin eri osapuolet saattavat keskustella tuttavallisesti oikeudenkäynnin yhteydessä, mikä voi herättää joissain uhreissa hämmennystä. Brittiläinen oikeusjärjestelmä poikkeaa kuitenkin merkittävästi suomalaisesta järjestelmästä.

Myös Parsonsin ja Bergin (2010) läpikäymät tutkimukset vahvistavat käsitystä siitä, että uhreilla on usein väärä käsitys syyttäjän roolista oikeudenkäynnissä. Heidän luullaan selkeämmin edustavan uhria prosessissa. Pettymyksiä voi tulla pääkäsittelykokemuksen perusteella, kun syyttäjä toimiikin puolueettomasti. Tyytymättömiä ollaan myös yhteydenpitoon ja syyttäjiltä saatuun oikeudenkäyntiä koskevaan tietoon. Lisäksi syyttäjien päätöksiin olla syyttämättä voivat vaikuttaa muut kuin rikokseen itseensä liittyvät tekijät kuten esimerkiksi tarve vähentää kuormittuneiden tuomioistuinten työmäärää tai työlle asetetut tulostavoitteet.

Suomalaisessa oikeusjärjestelmässä uhri hyvin harvoin tapaa syyttäjän ennen tapaamista oikeussalissa. Joillain syyttäjillä on tapana käydä tervehtimässä asianomistajaa ennen istunnon alkua, mutta tämä ei ole pääsääntö. Tämä tapa toimia ja sen mahdolliset vaikutukset on nostettu esille kotimaisessa tutkimuksessa, esimerkiksi mainitussa Honkatukian (2011) tutkimuksessa. Hyvänä käytäntönä nousee esille harvoin käytössä oleva toimintatapa, jossa syyttäjä esittelee oikeussalin asianomistajalle ennen käsittelyä. Myös syyttämättä jättämispäätösten henkilökohtaista perustelua Honkatukia pitää uhrin pettymystä ja selviytymistä helpottavana tekijänä.

Syyttäjällä olisi oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain (ROL) 1 luvun 8 a §:n 1 momentin⁵ mukaan mahdollisuus tavata rikoksen uhri ennen päätöksen tekemistä. Tämä seikka on nostettu esille myös mainitussa oikeusministeriön hyvien käytäntöjen työryhmän raportissa (2018). Työryhmän syyttäjille tekemän kyselyn perusteella yleisin perustelu sille, että uhria ei tavata, on puolueettomuuden edellytys syyteharkintavaiheessa. Toisaalta syyttäjän ja poliisin esitutkintayhteistyötä pidetään asian selvittämisen kannalta riittävänä.

3.4 Oikeudenkäynti

Oikeudenkäynnin merkitys toissijaisen uhriutumisen kannalta nousee esille kaikissa edellä käsitellyissä artikkeleissa. Pääkäsitelyssä esille nousevia keskeisiä teemoja ovat tapa tuoda esille uhriin liittyviä asioita käsittelyn aikana, uhrin oikeudet käsittelyssä sekä kohtaamiset rikoksesta epäillyn tai hänen omaistensa kanssa.

Monien Gekoskin ym. (2013) tutkimukseen haastateltujen kohdalla suuttumuksen tunteita nostattivat oikeudenkäynnin järjestelyt, kun heille selvisi, että he joutuivat istumaan salissa samassa paikassa epäillyn perheenjäsenten kanssa. Monet kokivat hyvin vaikeina myös rikokseen liittyvien yksityiskohtien ja kuvamaateriaalin läpikäymisen oikeudenkäynnin aikana ja sen, ettei oikeudessa ollut mahdollista näyttää kunnolla tunteitaan.

Samoin ahdistusta aiheutti, kun puolustus pyrki kuvaamaan uhrin toimintaa ja luonteenpiirteitä kielteisessä valossa. Toisaalta koettiin, että kukaan ei oikeudenkäynnissä kunnolla puolustanut uhria ja pyrkinyt kumoamaan hänestä esitettyjä kielteisiä tietoja. Monet olivat myös hyvin pettyneitä tekijän saamaan tuomioon, jota pidettiin aivan liian lievänä suhteessa teon vakavuuteen. Jotkut haastatelluista kuvasivat koko oikeudenkäyntiä ”näytelmäksi” tai ”sirkukseksi”. Jopa puolet koki menettäneensä luottamuksen brittiläiseen oikeusjärjestelmään.

Parsons ja Berg (2010) viittaavat Yhdysvalloissa käytäviin oikeudenkäynteihin, jossa uhri ja rikoksesta epäilty asetetaan selkeästi toisiaan vastaan. Tutkijoiden mukaan tämä voi olla erityisen traumatisoivaa väkivaltarikoksen uhreille. He joutuvat kohtamaan tekijän oikeudessa sekä muita mahdollisia paikalla olleita todistajaksi kutsuttuja henkilöitä ja muistamaan yksityiskohtia rikostapahtumasta. He voivat joutua hyvinkin yksityiskohtaisen ja aggressiivisen kuulustelun kohteeksi, kun pyrkimyksenä on heikentää heidän uskotavuuttaan ja luotettavuuttaan.

Toisaalta tuodaan esille, että osallistuminen oikeudenkäyntiin voi myös lisätä uhrin mahdollisuuksia hyväksyä tapahtunut ja saada takaisin kontrollintunne omasta elämästä. Tästä voisi vetää sen johtopäätöksen,

⁵ Ennen syyteratkaisun tekemistä syyttäjä voi kutsua asianosaisen ja hänen avustajansa tai asiamiehensä suulliseen neuvotteluun, jos se on eduksi syyteratkaisun tekemiselle tai asian käsittelylle tuomioistuimessa.

että oikeudenkäyntiin osallistumisen merkitys on hyvin yksilöllinen uhrin kannalta. Joillekin se voi olla erittäin raskas kokemus ja toiselle voimaannuttava. Tämä tukee rikosuhridirektiivin myötä Suomenkin lainsäädäntöön säädetyn yksilöllisen suojelutarpeen arvioinnin merkitystä luoda systemaattinen järjestelmä sen arvioimiseksi, minkälaisia suojelutoimenpiteitä oikeudenkäyntiin tarvitaan uhrin suojelemiseksi lisäkärsimyksiltä. Suojelutarpeen arvioinnin menettelyä varten poliisien ja syyttäjien käytössä on sisäministeriössä keväällä 2016 laadittu Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja. Edelleen suojelutarpeen arviointeja tehdään kuitenkin vaihtelevasti eri poliisilaitoksilla eri puolilla Suomea (Oikeusministeriö 2018).

3.5 Oikeusprosessin kesto

Yleinen ongelma uhrien – kuten tietysti myös syytettyjen – kannalta on oikeusprosessien pitkä kesto. Pahimmillaan prosessit voivat kestää useita vuosia ennen kuin lainvoimainen päätös on saatu. Etenkin haavoittuvassa asemassa olevien uhrien kannalta tilanteet voivat olla hyvin vaikeita, kun traumaattiset kokemukset nostetaan esille uudestaan prosessin eri vaiheissa. Ihmisillä on ylipäätään luontainen tarve saada merkittävät keskeneräiset prosessit päätökseen ennen kuin he voivat jatkaa elämässään eteenpäin.

Prosessien pitkät kestot eivät ole yhtä suuri ongelma kaikissa maissa, eikä asia noussut erityisesti esille luvussa kaksi kuvatuissa artikkeleissa. Suomessa käsittelyajat ovat ainakin muihin Pohjoismaihin verrattuna pidempiä. Suomi onkin saanut oikeudenkäyntien pituuksista useita langettavia tuomioita Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelta. Jokainen oikeusalalla toimiva tietää ongelman.

Suomen Lakimiesliiton Newsbrokers Oy:ltä tilaamassa *Oikeutta jonottavat* -reportaasissa (2013) todetaan, että erityisen raskasta vuosien odottaminen epätietoisena on väkivaltarikosten uhreille ja talousrikosjuttujen epäillyille ja syytetyille. Käsittelyaikojen lyhentämiseksi reportaasiin haastatellut oikeusalan toimijat kehittäsivät prosesseja ja lisäsivät oikeuslaitoksen resursseja, jotka ovat muita Pohjoismaita pienempiä. Kehittämistyötä on tämän jälkeen tehtykin, mutta edelleen oikeusprosessit kestävät liian kauan.

Julkaistuun haastateltu asianajaja Riitta Leppilampi kuvaa osuvasti prosessin vaikutuksia raiskauksen uhrille: *”Vaikka raiskauksesta olisi kaksi vuotta, niin kun käräjäoikeuskäsittely tulee, uhrin ovat yleensä sairaslomalla. Kun se on hovissa siitä vuoden päästä, he ovat taas sairaslomalla kun haavat aukeavat ja kaiken joutuu taas käymään läpi. Ei voi olla yhteiskunnan etu, että ihmiset, jotka olisivat muuten työkykyisiä, eivät sitä ole, koska prosessi on niin hidas. Ja tarvitsevat terapiaa mahdollisesti yhteiskunnan kustannuksella enemmän, koska prosessi on niin hidas. Plus heitä joudutaan kuulemaan uudelleen ja se on asianomistajille todella raskasta. Ensin esitutkinnassa, sitten käräjillä ja sitten vielä hovissa.”*

Oikeusministeriön hyvien käytäntöjen työryhmä (2018) kiinnittää asiaan huomiota erityisesti lapsiuhrien kannalta. Raportissa todetaan, että *”esitutkinnan ja koko rikosprosessin pitkää kestoja lapsiin kohdistuvissa*

rikoksissa voidaan pitää ongelmana. Koska prosessien kestoissa on suuria alueellisia eroja, ovat seksuaalirikoksen kohteeksi joutuneet lapset eriarvoisessa asemassa riippuen siitä, missä päin Suomea rikos on tapahtunut". Työryhmä ehdottaakin lisäselvitysten tekemistä asiasta sekä tarvittavia toimenpiteitä tilanteen parantamiseksi. Lainsäädännöllisesti tilanne on rikosuhridirektiivin tuomien muutosten vuoksi jonkin verran viime vuosina parantunut nuorten rikoksen uhrien kannalta, kun mahdollisuus videoitujen todistelujen käyttöön on laajentunut vuonna 2016 voimaan tulleiden lakimuutosten myötä.

Kainulaisen ja Saarikkomäen (2013) tutkimuksen mukaan uhrin olisivat halunneet etukäteen tarkempaa tietoa siitä, kuinka kauan prosessi tulee kestämään. Prosessien pitkä kesto vaikutti uhrien tyytyväisyyteen poliisia ja rikosprosessia kohtaan. Kaikkein tyytymättömmimpiä poliisiin olivat ne uhrin, jotka olivat pitäneet rikosprosessin kesto hitaana. Rikosprosessin kestolla oli myös vaikutusta siihen, miten tyytyväisiä rikosten uhrin ylipäättään olivat rikosprosessiin. Toisaalta jotkut tutkimukseen osallistuneet uhrin pitivät liian nopeaa rikostutkintaa ongelmana, koska siitä saattoi syntyä käsitys, ettei asiaa oltu tutkittu kunnolla. Prosessin keston hitaaksi tai nopeaksi arvioivat olivat tyytymättömämpiä kuin ne uhrin, jotka arvioivat sen sopivaksi.

Uhrin tukipalveluissa pitkät kestot nousevat esille jatkuvasti. Joskus tilanne on se, että jopa poliisin tekemään ensimmäiseen uhrin kuulemiseen voi joutua odottamaan useita kuukausia. Kun uhrin on uskaltanut tekemään rikosilmoituksen, voi hän kokea hämmentävänä ja jopa loukkaavana sen, että poliisi ei tunnu olevan kiinnostunut hänen tapauksestaan. Monelle rikoksen uhrille on yllätys, miten pitkään koko oikeusprosessi mahdollisine valitusvaiheineen kestää. Hän ehkä haluaisi siirtää ikävän asian jo menneisyyteen, mutta se ei ole mahdollista, koska edessä siintää tuleva oikeudenkäynti.

E erityisen vaikeassa tilanteessa ovat ihmiskaupan uhrin, joiden kohdalla tutkinnat saattavat kestää jopa useita vuosia tutkintaan liittyvien haasteiden ja poliisin resurssien vuoksi. Koska rikosprosessilla ja käytetyllä rikosnimikkeellä on suuri merkitys ihmiskaupan uhrin oikeudelliseen asemaan, voi odotus tarkoittaa pitkään kestävä epävarmuutta henkilön oikeudellisen aseman selkiytymisestä ja maassa oleskelun mahdollisuuksista.

3.6 Tiedonsaanti

Kansainvälisissä tutkimuksissa ja suomalaisessa uhrin tukipalveluiden käytännön työssä nousee vahvasti esille tiedonsaannin puute ja ylipäättään oikeusjärjestelmän vaikea hahmotettavuus yhtenä keskeisenä toisijaista uhritumista lisäävänä tekijänä. Kuten edellä on kerrottu myös suomalaisissa tutkimuksissa tiedonsaantiin liittyvät puutteet nousevat esille.

Parsonsin ja Bergin (2010) artikkelissa tuodaan esille myös se, mikä merkitys uhrin turvallisuuden tunteelle on tieto siitä, milloin rikoksen tekijä vapautetaan. Tämä on asia, jonka osalta myös Suomessa rikoksen uhrin

asema on uhridirektiivin myötä parantunut, ja vangin vapautumista koskevia tietojärjestelmiä on kehitetty, jotta uhrille voitaisiin antaa tämä tieto heti, kun se on mahdollista.

3.7 Vähemmistöryhmien erityisasema

Parsons ja Berg (2010) nostavat esille erikseen viharikosten uhrien asema. Heidän on todettu saavan muita uhriryhmiä enemmän mielenterveyden ongelmia. Myös oikeusjärjestelmän toimijoiden ennakkoluulot voivat vaikuttaa uhrien asemaan. Eräessä Yhdysvalloissa tehdyssä tutkimuksessa tultiin siihen johtopäätökseen, että viranomaiset käynnistivät syytteet raiskausrikoksissa todennäköisemmin, jos uhrina oli valkoinen nainen kuin jos hän oli afroamerikkalainen. Toissijaisen uhriutumisen pelko vaikuttaa myös vähemmistöryhmien halukkuuteen tehdä rikosilmoituksia.

Myös Suomessa käytännön kokemus ja selvitykset kertovat siitä, että vähemmistöryhmiin kuuluvien luottamuksessa oikeusjärjestelmää kohtaan on haasteita. Tämä on todennäköisesti yksi syy siihen, että viharikoksia ei usein ilmoiteta poliisille ja piilorikollisuuden osuus jää suureksi (Oikeusministeriö 2016). Se voi vaikuttaa myös kynnykseen ilmoittaa muista rikoksista. Luottamuksen rakentamiseksi tarvitaan usein erityistoisimia kuten poliisin ennalta estävä työ vähemmistöryhmien parissa luottamuksen rakentamiseksi, oikeusalan toimijoille suunnattu koulutus yhdenvertaisuudesta ja ryhmien mahdollisista erityistarpeista tai uhrien tukipalveluiden jalkautuva työ yhteisöjen pariin.

3.8 Henkirikoksen uhrien läheisten erityistilanne

Henkirikoksen uhrien asemaan liittyy tiettyjä erityistarpeita. Gekoskin ym. (2013) mukaan Englannin ja Walesin alueella on parannettu henkirikoksen uhrien läheisten asemaa lainsäädännön ja ohjeistuksen avulla muun muassa lisäämällä heidän oikeuksiaan saada tietoa käynnissä olevasta rikostutkinnasta, kuolemansyyn tutkinnasta sekä syyttämisen prosessista. Uhrien läheisille tulee myös parannustoimien seurauksena järjestää erilliset odotustilat oikeustaloilla ja erillinen tila oikeussalissa. Lisäksi perheenjäsenillä on nykyisellään oikeus esittää oma puheenvuoronsa oikeudenkäynnissä, jossa he voivat esittää rikoksen heihin aiheuttamat seuraukset (family impact statement). Myös rikosuhripalveluihin on kehitetty erityinen henkirikoksen uhrien läheisille tarkoitettu palvelumalli (homicide service).

Mainitussa artikkelissa on myös tuotu esille muita selityksiä toissijaiselle uhriutumiselle. On mahdollista, että osittain kyse on hyvin erilaisista odotuksista suhteessa oikeusjärjestelmän todelliseen luonteeseen ja toimintatapaan. Paljon on myös kyse siitä, että uhrien läheisille ei ole riittävästi avattu oikeusjärjestelmän perustehtävää tai esimerkiksi oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin pääpiirteitä, joihin kuuluvat olennaisesti rikoksesta epäillyn oikeudet. Tai että läheisille ei ole riittävän hyvin perusteltu sitä, miksi heille ei nimen-

omaan tutkinnallisista syistä ole voitu kertoa niin paljon tietoa kuin he olisivat toivoneet. Myös poliisin perustehtävän osalta on erilaisia näkökantoja, joissa voi korostua toisaalta poliisin tehtävä rikoksen selvittämiseksi ja toisaalta kokonaisvaltaisempi uhrin tarpeet huomioon ottava lähestymistapa.

Monet tämän tutkimuksen yksittäisistä huomioista vastaavat pitkälti niitä tietoja, mitä itselleni on kertynyt henkirikoksen uhrien läheisten tilanteesta muun muassa terrorismi-iskun seurauksena läheisensä menettäneiden henkilöiden kertomista kokemuksista ja mitä Poijula (2014) omassa tutkimuksessaan kuvailee. Esille nousee muun muassa tiedonpuutteen aiheuttama häät ja huoli, viranomaisilta ja vaikkapa vakuutusyhtiön virkailijoilta saatu epäsensitiivinen kohtelu sekä valinnanvapauden merkitys tietojen saamiseksi kuoleman tapauksesta ja siihen liittyvistä yksityiskohdista. Esimerkiksi mahdollisuudet vierailulla terrori-iskun tapahtumapaikalla tai nähdä valvontakameroiden tallenteita oman läheisensä viimeisistä hetkistä voivat olla joillekin uhrien läheisille hyvin tärkeitä asioita tapahtuneen käsittelemiseksi.

Mainituissa terrorismi-iskujen uhrien asemaa koskevissa kokouksissa on monella tapaa noussut esille se, miten uhrien läheisten huono tai epäoikeudenmukaiseksi koettu kohtelu aiheuttaa vahvoja vihan tunteita. Vihainen ihminen ei ole kovin vastaanottavainen tiedon ja tuen osalta, ja hänen voimavaransa voivat ohjautua näihin kielteisiin tunteisiin, mikä puolestaan hidastaa selviytymistä ja prosessien etenemistä. Voi siis hyvällä syyllä kysyä, miten paljon aikaa ja resurssia voidaan säästää, mikäli uhrien oikeudenmukainen ja sensitiivinen kohtelu huomioidaan läpi koko rikosprosessin.

Suomessa haasteena on ollut muun muassa se, että koska henkirikosten määrä ei ole kovin suuri, eivätkä samat viranomaiset – poliisia lukuun ottamatta – välttämättä kohtaa urallaan kovin montaa henkirikoksen uhrin läheistä, ei näitä tilanteita varten ole luotu selkeitä toimintamalleja. Nyt kokonaisvaltaisen tuen toimintamallia ollaan kehittämässä Rikosuhripäivystyksen luoman toimintamallin puitteissa, mutta työ paikallisten yhteistyörakenteiden luomiseksi on vasta käynnistynyt⁶.

4 LOPUKSI

Toissijaista uhritumista on tutkittu paljon. Kuten edellä on todettu, jotkut tutkimukset osoittavat, että uhrin kokemuksilla oikeusjärjestelmästä ei ole merkitystä hänen hyvinvoinnilleen ja jotkut puolestaan selkeästi, että sillä on merkitystä. Edellä käsiteltyjen artikkeleiden johtopäätökset tuovat kuitenkin esille hyvin

⁶ Rikosuhripäivystyksen opas henkirikoksen uhrien läheisten kohtaamiseen ”Kun henkirikos koskettaa. Käsikirja henkirikosten uhrien läheisten kohtaamiseen” (2018) on tarkoitettu kaikille niille, jotka työtehtävissään kohtaavat henkirikosten uhrien läheisiä. Opas antaa kattavasti tietoa kaikista henkirikokseen liittyvistä asioista sekä palveluista henkirikosten uhrien läheisille ja sisältää toimintamallin paikalliseen yhteistyöhön läheisten tukemiseksi prosessin eri vaiheissa.

samanlaisia tuloksia siitä, mitä asioita uhrin nostavat esille erityisinä ongelmakohtina rikosprosessin eri vaiheissa ja oikeusalan toimijoiden toiminnassa.

Yhtenä haasteena toissijaisen uhriutumisen tutkimisessa on sen selvittäminen, mikä on itse rikoksen ja mikä rikosprosessin aiheuttamien seurausten vaikutus uhrin terveyden ja hyvinvoinnin heikentymiseen. Esimerkiksi väkivalta- ja seksuaalirikokset jo sinällään voivat olla uhrille hyvin traumatisoiva kokemus, joten sen erottaminen, mitkä uhrin mahdollisista oireista liittyvät rikoksen aiheuttamiin vahinkoihin ja mitkä rikosprosessin eri vaiheisiin ja niiden puutteisiin, voi olla vaikeaa.

Parsonsin ja Bergin (2010) katsauksen pohjalta voidaan yleisellä tasolla todeta, että merkittävä määrä tutkimuksia osoittaa väkivaltarikoksen uhriksi joutumisen varsin usein johtavat myös toissijaiseen uhriutumiseen. Monet tutkimukset ovat myös osoittaneet yhteyden masennukseen, päihteiden väärinkäyttöön, paniikkihäiriöön, ahdistuneisuushäiriöihin, sosiaalisiin pelkoihin, itsemurhariskiin ja joihinkin muihin mielenterveyden häiriöihin. Lisäksi tutkimustulosten perusteella voidaan todeta, että monet uhrin kertovat muista vaikeammin diagnostisoitavista häiriöistä kuten luottamuksen ja itsetunnon menetyksestä, univaikeuksista tai erilaisista fyysisistä oireista.

Toisaalta on tärkeää muistaa, että monille uhreille rikoskokemuksen läpikäyminen oikeusprosessissa voi olla vapauttava (cathartic, katarttinen) kokemus, joka auttaa selviytymisen etenemisessä ja voi lisätä uhrin itseluottamusta. On myös saatu tuloksia, joiden mukaan rikoskokemuksen käsittelyn välttely voi lisätä PTSD-oireita.

Vaikka syy-seuraussuhteita on vaikea osoittaa, suurin osa tutkimuksista näyttäisi osoittavan uhrien kokevan oikeusjärjestelmän jollain tasolla traumatisoivana. Useat tutkimukset myös pyrkivät osoittamaan uhrien kokemusten johtavan toissijaiseen uhriutumiseen. Joissain tutkimuksissa esitetään, että kokemukset oikeudenkäynnistä ovat vahvistaneet rikoksen itsessään aiheuttamaa traumaa. Yhtenä johtopäätöksenä tutkimustuloksista on se, että väkivaltarikosten uhrien huoli heidän kohtelustaan myös vaikuttaisi uhrien halukkuuteen tehdä rikosilmoitus.

Tutkimusten yhtenä menetelmällisenä haasteena on se, että niissä on usein tutkittu vain jotain tiettyä ryhmää rikosprosessin jälkeen, jolloin kausaliteettia on ollut vaikea selvittää. Tyypillinen ongelma on myös siinä, että haastatteluihin on kohdejoukosta valikoitunut vain pieni osa potentiaalisia haastateltavia. Näyttää myös siltä, että tutkimuksen kohteena on ollut selvästi vähemmän miehiä kuin naisia.

Eri tutkimusten vertailtavuutta vaikeuttaa se, että aiheutettua vahinkoa on mitattu hyvin erilaisilla mittareilla. Mitattavia asioita voivat olla esimerkiksi uhrin kokemus prosessin vahingollisuudesta, masennus,

PTSD tai muut mielenterveyden häiriöt tai erilaiset yhdistelmät näistä. Tarvetta olisikin erityisesti pitkittäistutkimuksista, joissa uhrin vointia seurataan objektiivisin kriteerein koko oikeusprosessin ajan ja tietyn ajan sen jälkeen.

Vaikka uhrien tukipalveluiden merkitystä on jonkin verran tutkittu, olisi tukipalveluiden kehittämisen kannalta tärkeää myös lisätä tutkimusta niiden vaikuttavuudesta. Monet tutkimustulokset kertovat, että uhrin ovat kokeneet tukipalvelut hyödyllisiksi ja niiden saatavuus on voinut vähentää toissijaista uhriutumista. Olisi kuitenkin tärkeää tietää lisää siitä, mikä tukipalveluissa erityisesti tukee uhrin selviytymistä ja vähentää oikeusjärjestelmää koskevia kielteisiä kokemuksia. Onko kyse enemmän uhrin oikeuksien toteutumisesta ja riittävästä tiedon saannista sekä siitä, että uhrille kerrotaan järjestelmän toiminnan perusteet, vai painotuu emotionaalisen ja psykososiaalisen tuen merkitys.

Todettakoon myös, että oikeudenkäyntiavustajan merkitystä uhrin hyvinvoinnin kannalta ei juurikaan ole tutkittu. Myöskään rikosvahinkokorvauksiin liittyviä prosesseja ei mainituissa ulkomaalaisissa tutkimuksissa ole huomioitu erikseen toisin kuin viitatuissa suomalaisissa tutkimuksissa, missä ne on joissain määrin huomioitu. Aihetta olisi hyvä tutkia lisää, koska korvauksia koskevissa järjestelmissä tiedetään olevan paljon uhrin kannalta hankalia käytäntöjä, ja joissain tilanteissa korvausoikeuden selvittelyihin liittyvät toimintatavat voivat olla uhrien näkökulmasta jopa loukkaavia.

Rikoksen uhrin asemassa olevia ongelmia näyttäisi olevan hyödyllistä tarkastella rikosprosessin eri vaiheiden kautta, koska niihin liittyy erilaisia ongelmia. Näin voidaan myös muodostaa kokonaiskuvaa ”uhrin polusta” rikosprosessissa, joka yleensä alkaa rikosilmoituksesta ja päättyy lainvoimaiseen tuomioistuimen päätökseen ja vahingonkorvausten määräytymiseen. Tällainen jäsentely voi auttaa kehittämään uhrien asemaa ja sensitiivistä kohtelua ja siihen on päädytty myös oikeusministeriön hyvien käytäntöjen työryhmän raportin (2018) laadinnassa.

Suomalaiseen oikeusjärjestelmään peilaten olen edellä kuvattujen tietojen perusteella nostanut esille joitain keskeisiä asiakokonaisuuksia, joihin suomalaisessa oikeusjärjestelmässä tulisi aikuisten rikoksen uhrien aseman parantamiseksi erityisesti panostaa:

- Kaikkien oikeudenalan toimijoiden kouluttaminen uhrien oikeuksista sekä uhrien sensitiivisistä kohtaamisesta rikosprosessin eri vaiheissa, myös itse oikeudenkäynnissä
- Riittävän tiedonsaannin varmistaminen uhreille oikeusprosessin eri vaiheissa: rikosilmoituksen jättämisen yhteydessä, rikostutkinnan aikana, syyteharkinnan aikana, oikeudenkäyntiin valmistautumisessa sekä itse oikeudenkäynnin kulun ja päätöksen osalta
- Rikosprosessin periaatteiden ymmärrettäväksi tekeminen uhreille, joilla ei yleensä ole aiempaa kokemusta ja ennakkotietoja esimerkiksi oikeusjärjestelmästä

- Syyttäjien aktiivisempi rooli tiedottamisessa ja yhteydenpidossa asianomistajiin
- Sen varmistaminen, että järjestelyt oikeustaloilla takaavat asianomistajille mahdollisuuden saapua tiloihin ja odottaa oikeudenkäyntiä siten, että vaaraa rikoksesta epäillyn kohtaamiseen ei ole – riippumatta siitä, onko itse oikeudenkäynnissä käytössä järjestelyt uhrin ja epäillyn katsekontaktin välttämiseksi
- Pitkien oikeusprosessien lyhentäminen
- Rikoksen uhrien systemaattinen ohjaaminen poliisista uhrien tukipalveluihin ottaen huomioon uhrin suojelun tarve, rikoksen luonne sekä uhrin henkilökohtainen tilanne kokonaisvaltaisesti sekä tukipalveluiden helppo saavutettavuus
- Vähemmistöryhmien erityistarpeiden ja yhdenvertaisuuden parempi huomioiminen oikeusjärjestelmässä sekä tukipalveluiden tunnetuksi tekeminen vähemmistöjen parissa
- Kokonaisvaltaisen palvelumallin toteuttaminen henkirikoksen uhrien läheisten auttamiseksi ja tukemiseksi

Vaikka edellä listatut eivät ole uusia asioita, vahvistavat tutkimusten tiedot tarvetta ainakin näiden asioiden kehittämiseen. Olisi myös tarpeellista ylipäätään lisätä toissijaisen uhriutumisen ilmiön ja sen seurausten ymmärtämystä oikeusalan toimijoiden parissa.

Lähteet:

Casey L. 2011. Review into the Needs of Families Bereaved by Homicide.

Conrad, R. 2010. Secondary Victims and Secondary Victimization (ss. 219-250) teoksessa Shoham S. G., Knepper P., International Handbook of Victimology.

Gekoski, A., Adler, J., Gray, J. 2013. Interviewing women bereaved by homicide: Reports of secondary victimization by the criminal justice system. *International Review of Victimology* 19(3), 2013, pp. 307–329.

Honkatukia, P. 2011. Uhrit rikosprosessissa – haavoittuvuus, palvelut ja kohtelu. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 252.

Häkkänen-Nyholm, H. 2017. Oikeusprosessiin liittyvä stressi ja reaktiiviset häiriöt. *Duodecim*.

Kainulainen, H., Saarikkomäki, E. 2014. Rikosprosessi väkivaltarikosten uhrien näkökulmasta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 126.

Newsbrokers Oy (2013). Oikeutta jonottavat. Miksi oikeusprosessit kestävät Suomessa niin pitkään? Lakimiesten ja asianosaisten haastatteluja talvella 2012–2013.

Parsons, J., Berg, T. 2010: The Impact of Criminal Justice Involvement on Victims' Mental Health. *Journal of Traumatic Stress*, Vol. 23, No. 2, April 2010, pp. 182–188.

Pojjula, S. 2010. Henkirikosuhrien perheenjäsenten selviytyminen, mielenterveys ja kokemus tuesta ja palveluista. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2010:21.

Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja. Sisäministeriön julkaisuja 14/2016.

Uhri rikosprosessissa - ehdotus hyvistä menettelytavoista uhrien tarpeiden huomioon ottamiseksi. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 44/2018.

”Usein joutuu miettimään, miten pitäisi olla ja minne olla menemättä”. Selvitys vihapuheesta ja häirinnästä ja niiden vaikutuksista eri vähemmistöryhmiin. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 7/2016.

Wemmers, J. 2013. Victims' experiences in the criminal justice system and their recovery from crime. *International Review of Victimology* 19(3), 2013, pp. 221–233.